

Hana Porkertová je absolventka sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde pokračuje v doktorském studijním programu. Zabývá se tělem a tělesností a queer teorií.

Hana Porkertová, Karla Tomáše 16, 19300, Praha 9

Potíže s hmotou - Judith Butler a/nebo nový materialismus?

Matter trouble – Judith Butler and/or the new materialism?

The article presents the new materialism as a useful tool for analyzing the body, by comparing and contrasting this approach with the linguistic branch of poststructuralism. To do so, it starts from the roots that these two projects share, that is the criticism of Western metaphysics, which has brought the definition of dualities and the idea of a stable inner essence to Western thought. First the article presents the ideas of Michel Foucault and Judith Butler on matter, which are pivotal for the following comparison and shortly introduces the starting points of the new materialism. This is followed by a comparison of these two branches, based on how they deal with issues of matter, psychoanalyses, power, abject, and difference, as well as the possibility of using these theories for feminist / political projects. Finally the article considers potential benefits of using concepts of new materialism for analyzing the body.

key words: poststructuralism, matter, new materialism

Úvod

Při analýze she-male subjektu a she-male těla, kterou jsem prováděla, jsem narazila na problém, jak postihnout její tělesnost a její subjektivitu. Protože je mi osobně blízký poststrukturalistický přístup, logicky jsem sáhla k teorii Judith Butler, jako už tolikrát. V průběhu práce se ale ukázalo, že její teorie není pro můj záměr dostačující, že označí she-male za abjekt, který odkazuje k normalitě a k utváření hranic, ale na pozitivní vymezení její tělesnosti a subjektivity je teorie materializace a performativity krátká. V průběhu pátrání po dalších možnostech jsem narazila na Gillesa Deleuze a nový materialismus a otevřel se mi nový svět. Nový materialismus a filozofie Gillesa Deleuze se totiž ukázaly být velmi užitečným nástrojem analýzy ne-normálního těla a subjektu. Ve svém článku, ve kterém jsem si vytyčila úkol teorii nového materialismu a jeho potenciálu k analýze představit, jsem se vydala cestou srovnání. Jak lingvistický poststrukturalismus, tak nový materialismus mají

společné poststrukturalistické základy, které představím v úvodní části textu. Poté pojednávám o některých myšlenkách Michela Foucaulta a Judith Butler, kteří jsou hojně využíváni v analýze genderu a těla. Slouží tak jako výchozí bod pro představení myšlenek nového materialismu, jehož klíčové části se snažím s Butler diskutovat. Tato diskuse samozřejmě není vyčerpávající, snažím se nový materialismus pojmout v jeho šíři a některé části by si jistě zasloužily mnohem podrobnější rozbor. Protože se ale jedná v českém prostředí o teorii poměrně neznámou, vydala jsem se směrem jisté komplexity na úkor detailů. Proto doufám, že příliš neutrpěla srozumitelnost textu.

Nejzásadnějším rozdílem mezi poststrukturalismem zaměřeným na jazyk a novým materialismem se na první pohled jeví přehlížení hmoty v procesu konstrukce reality u lingvistické větve a naopak zdůraznění aspektu hmoty a její agency u nového materialismu. Já si kladu otázku, jestli tomu tak skutečně je. Proto se bude velká část textu věnovat aspektu hmoty, který je zároveň výchozím bodem pro další diskuse mezi těmito přístupy. Vynechávají Foucault a Butler ve své teorii hmotu? Případně jak hmotu definují? Jak se toto zacházení s hmotou liší od nového materialismu? A liší se nový materialismus i v jiných aspektech? Jak jsou tyto aspekty využitelné pro analýzu, případně feminismus jako politický projekt?

Společné poststrukturalistické základy

Poststrukturalistické myšlení stojí na kritice dualit, které přišly s karteziánským rozdělením těla a duše. Představa o neměnné esenci věcí vzešla ze západní metafyziky vzniklé v osvícenství odkazuje k odlišné ontologické povaze dualismů. Tělo se esenciálně/ontologicky liší od duše. Příroda od kultury. Tyto esence se pak dají postihnout v neutrální povaze jazyka, či je aspoň snaha se jim co nejvěrněji přiblížit.

Poststrukturalismus se tedy odklání od představy neměnné esence, sama tato představa je produktem západního myšlení. Pokud nic neměnnou a přirozenou esenci nemá, není zde důvod, proč mají být duality právě takto rozděleny a udržovány, proč mají nosit právě ty významy, které nosí. Naopak je lze měnit a přetvářet, což se odráží v produktivní (nikoli pouze popisné) povaze diskurzu, s kterou poststrukturalismus pracuje. Kořeny tohoto směru sahají do šedesátých a sedmdesátých let dvacátého století. Vychází ze strukturalismu, který se zaměřil na strukturu jazyka. Čerpá z myšlenky Ferdinanda de Saussura, který upozornil na arbitrární povahu jazyka – název pro jednotlivosti může být i jiný (což koneckonců vidíme u cizích jazyků), zároveň ale stojí na společenském konsenzu, aby mohl být jeho význam

nadále reprodukován, libovolně jej tedy měnit nelze. Neodrážejí tudíž žádnou esenci, ale svůj význam dostávají až v kontextu ostatních znaků, jejich odlišností. Jazyk je tedy vztahový, žádný znak neexistuje sám o sobě. Znak se skládá ze dvou složek, z *označujícího* a *označovaného*, které dohromady tvoří význam. Označující (tedy jazyk) odkazuje na označované, pokud tedy onen jazyk známe, známe i označované. Pokud ale onen jazyk neznáme, smysl označovaného se nám ztrácí. Ani subjekt nemůže existovat před jazykem, který pak používá ve svůj prospěch, ale naopak je utvářený a rozpoznatelný až v jazyku (Williams 2005).

Přestože se strukturalismus staví proti objektivnímu a tím pádem neutrálnímu popisu reality, s jazykem pracuje jako s více méně neutrálním. Takovou povahu jazyka a potažmo struktury je možné vnímat poměrně staticky. Proti tomuto postoji se vymezuje právě poststrukturalismus, který vnáší do systému jazyka prvek vědění a moci. Protože propojení moci s věděním je ve své historicitě proměnlivé, systém jazyka a potažmo struktury dostává svůj dynamický ráz, diskurz získává produktivní charakter (Foucault 1994).

Jazyk tak již není pouhou nadindividuální entitou, ale dostává historický rozměr. Tento rozměr přinesl Derrida (1997) s koncepty *logocentrismus* a *fonocentrismus*, které využil ke kritice klasické metafyziky, na kterých je postavena celá západní filozofie. Výraz *logocentrismus* je odvozený od řeckého *logos*, tedy řeč nebo rozum. *Logocentrismus* je vystavěný na duálním chápání pojmů nesoucích vnitřní čistý význam (ona neměnná esence) a vnějších výrazových prostředků. Tento vnitřní význam je – právě kvůli jeho předpokládané čisté srozumitelnosti – oněm vnějším výrazovým prostředkům (jako je psaní) nadřazen. *Fonocentrismus* pak odkazuje k mluvené formě jako nadřazené. Mluvená forma řeči je té psané nadřazená právě proto, že je vnímána jako bezprostředně spjatá se subjektem, dá se říci, že více dostupná *logocentrismu*, kdežto písmo se z této perspektivy zdá jako ještě více vzdálené a odvozené.

Výrazy jako *logocentrismus* a *fonocentrismus* Derrida spojil s konceptem dekonstruktivního čtení (potažmo psaní). V rámci takového čtení jsou odhalovány zamlčené předpoklady, na kterých je text vystavěn. Pojem dekonstrukce mohl vzniknout až s chápáním jisté „šedé zóny“, a staví na předpokladu, že význam není čistý, jasný a stabilní. Na tomto místě se Derrida kriticky vrací k de Saussureovým konceptům *označujícího* a *označovaného*. Toto rozdělení je podle Derridy znovu výsledkem metafyziky s jejím rozdělením na (čistý) vnitřek a (nečistou) vnějškovost. Odkazuje tak k *logocentrismu* i *fonocentrismu*. Takový (nehmotný, srozumitelný, čistý, dalo by se říci substantivní či esenciální) vnitřek je pak

zdrojem počátku, stálosti a neměnnosti, jehož představa s příchodem Derridy a poststrukturalismu vzala za své.

Derrida (1997) si při kritice předpokladu nějakého počátku a celistvosti pomohl pojmem *différance*, s nímž přišel. Místo celistvosti znaku vzniklého spojením označovaného a označujícího Derrida tvrdí, že význam žádný počátek nemá. Differance přichází kromě odlišností od jiných významů s časovou dimenzí a tedy souvislostí jak s kontextem (který nese onu časovou složku také), tak s minulými významy. Označuje nikdy nekončící proces označování, který se neváže k žádnému původu, nemá tedy začátek, zachytitelný bod ani konec, dá se zachytit pouze jako proces, nikdy ve své stabilitě. Nechápe jazyk jako uzavřený sémiotický systém, ale naopak jako systém otevřený, fluidní a dynamický. Rozvrací tak představu jakékoli autonomie – v pojetí západní metafyziky je to pak především autonomie subjektu jako středu.

Materialita v teorii Michela Foucaulta

Konkrétní zacházení s materialitou u Michela Foucaulta lze vypořádat v pojetí výpovědi (Foucault 2002). Materialita je jednou z podmínek existence výpovědi, až díky materialitě se totiž může výpověď zhmotnit, ať už slovem, písmem či třeba gestem. Materialita se tak stává součástí diskurzu a je důležitá nejen pro uvažování o těle, ale právě i pro uvažování o diskurzu. Spíše než o materialitě samotné (jak uvidíme především v kontrastu s novým materialismem) ale Foucault hovoří o materiálních podmínkách, které nabývají konkrétní podobu. Při již zmiňované výpovědi je to tedy zvuk či písmo (součástí písma pak může být papír, inkoust atd.). I tato materiální podmínka je tedy již do určité míry spojena s diskurzem (u výpovědi zcela konkrétně s diskurzem jazyka) a možná by se na tomto místě dalo hovořit spíše o podmínkách diskurzivně-materiálních. Foucault pak tyto podmínky zvýznamňuje především na jedinečnosti výpovědi, která je na nich do velké míry závislá. Různé podmínky tvoří různé výpovědi a „souřadnice a materiální status výpovědi tvoří součást jejich vnitřních charakteristik“ (Foucault 2002: 154) a jsou jejich konstitutivní složkou. Dalo by se tedy říci, že materialita je součástí i podmínka jakéhokoli diskurzu a samotnou materialitu Foucault příliš neproblematizuje a zůstává v pasivní rovině.

Materialita a materializace v teorii Judith Butler

Judith Butler se ve své knize *Bodies that matter* (1993) zabývá materialitou zcela explicitně a snaží se reagovat na nařčení z lingvistického monismu, který je jí často prisuzován. Stejně tak jako již dříve překovává distinkci mezi genderem a pohlavím, potažmo přírodou a kulturou (Butler 1990), překonává distinkci mezi tělem a hmotou. Zároveň však zůstává její silné zaměření na diskurz, který s pojetím hmoty funkčně propojuje. Právě toto propojení se táhne celou její knihou a je i součástí anglického slova „matter“, které znamená jak „hmota“, tak „být důležitý, záležet“. Všimá si genealogie způsobu, jak na hmotě začne záležet, ale rovněž jak se stává hmotou.

Při této genealogii se obrací až do antiky, kde si vypomáhá slovy *materia* (latinsky) a *hýlé* (řecky). Slovo *hýlé* odkazuje nejen k dřevu či trámům (tedy k výsledku, dalo by se říci hmotě v karteziánském slova smyslu), ale rovněž k původu, vývoji a teleologii, které způsobují kauzalitu a poskytují vysvětlení. „V obou případech, latinském i řeckém, hmota není ani jednoduchá, syrová pozitivita či referent, ani prázdný povrch čekající na vnější zvýznamnění, ale má vždy časovou rovinu.“ (Butler 1993: 31). Hmota tedy není oddělená od diskurzu, který je její součástí, a zároveň je součástí aktivního procesu, kterým se hmota i diskurz tvoří. Toto propojení se stává ještě zřetelnější při přidání dalšího řeckého výrazu, a to je schéma. „Schéma znamená formu, tvar, číslo, vzhled, gesto, sylogismus a gramatickou formu. Pokud se hmota nikdy neobjeví bez svého schématu, znamená to, že se objevuje pouze pod určitou gramatickou formou, a princip její rozpoznatelnosti, její charakteristické gesto či obvyklé vzezření, je neoddělitelné od toho, co hmotu konstituuje.“ (Butler 1993: 33) Podobné funkční propojení hmoty a diskurzu lze vypořádat u již dříve zmíněné Foucaultovy výpovědi, která se může realizovat až při existenci určitých materiálních podmínek. Nelze uvažovat o materialitě bez jazyka, ale ani o jazyku bez materiality. Diskurz a materialita jsou tak navzájem konstitutivní.

Propojení hmoty a diskurzu pak umožní vnést do vzájemného konstitutivního procesu genderový aspekt, který vzniká sedimentací historie pohlavní hierarchie a zákazů, opět tedy odkazuje k časovému horizontu. Butler tak nehovoří pouze o „materialitě pohlaví, ale i o pohlaví materiality.“ (Butler 1993: 49). Avšak častěji než o samotné hmotě hovoří Butler (1993) o materialitě a materializaci, které vytvářejí efekt přirozeného, stabilního a rozpoznatelného těla prostřednictvím stejných regulačních praktik, které produkují dojem přirozené a neměnné esence. Materialitu a tělo nelze od těchto praktik oddělit, tělo implicitně označuje pohlavně určené tělo a pohlaví je regulační ideál, který se materializuje v čase. Butler tak na tomto místě odkazuje k produktivní moci, která vytváří těla, jimž poté vládne.

Pokud jsou ale hmota a diskurz provázány, tak touto produktivní mocí není pouze diskurz, jak naznačují kritici a kritičky lingvistického poststrukturalismu, kam Butler podle některých spadá (např. Barad 2003, dále o ní v textu), ale je jí rovněž hmota. Butler tak překračuje distinkci hmoty a diskurzu nikoli pouze v rovině toho, že hmota, její stabilita a esence jsou efektem moci a diskurzivních praktik, k čemuž čtení Butler často svádí, ale především díky tomu, že mají stejnou ontologickou povahu (vzájemně se konstituují)¹.

Časový prvek materializace odkazuje k opakování – pouze neustálé opakování téhož totiž vytváří domnění o neměnné esenci a místo procesu a dynamiky tak vzniká dojem statiky. V rámci procesu ale může dojít (a také dochází) k chybě a změně, tato statika je tedy rovněž pouze zdánlivá a musí být pečlivě hlídána a udržována (na čemž se podílejí instituce, o kterých tolikrát hovoří Foucault). Materialita je tedy výsledkem materializace (přestože v diskurzu západní metafyziky bývá zaměňována za hmotu) a odkazuje k srozumitelnosti. „Moc diskurzu materializovat své efekty tak odpovídá moci diskurzu ohraničit doménu srozumitelnosti.“ (Butler 1993: 187). A právě srozumitelnost, potažmo materialita, potřebuje sféru nesrozumitelnosti, která z této logiky materializaci nepodléhá. Slouží jako konstitutivní vnějšek, jako abjekt, který ustanovuje hranice. Není to tedy pouze *opakování*, které vytváří normu, tělo, pohlaví či subjekt, neméně důležitou složkou je i *vylučování*.

U vylučovacích praktik znovu nacházíme neoddělitelnost materiality od genderu, potažmo od těla, protože pokud je tento subjekt udržován ve sféře abjektu, není plně srozumitelný a není tak srozumitelná ani jeho materialita, která je ale považována za podmínku celistvého a správného těla. Právě na příkladu genderu je vidět, jak se vytváří sféry, kdy nesrozumitelnost znamená nežitelnost a je to samotné lidství, které je v sázce. Butler tak nepojímá konstrukci pouze jako pozitivní proces, ale jako proces, který je zároveň negativní, který na jednu stranu produkuje vytváření a na straně druhé exkluzi, vymazání – konstitutivní vnějšek znamená „nevyslovitelný, nežitelný, neschopný narace, který zajišťuje, a tudíž selhává v zajištění samotných hranic materiality“ . (Butler 1993: 188) Takové hranice totiž nikdy nemohou být stabilní.

Ale právě na případu vylučování vylučuje podle mne Butler jiný způsob materializace těla, který, přestože není neviditelný či nematerializuje tělo do hegemonní normy, procesem ztělesňování přesto je. Právě rozdíl mezi materializací a ztělesněním bude nejmarkantnější

¹ podobně přistupuje Butler (1998) i k otázce subjektu. Provázanost diskurzu s „okolím“ se line celým jejím dílem. Nikdy se tedy nejedná o jednosměrný proces, o diskurzivní determinismus.

vidět u nového materialismu, já se na tomto místě pouze omezím na konstatování, že takto pojatá teorie místy neumožňuje analýzu abjektovaného těla. Pomocí Butler se můžeme dopátrat pouze toho, proč je ono tělo abjektem, i způsobů, jak se abjektem stává i udržuje, potažmo jak se tvoří hranice a norma. Což není málo. Konkrétní způsoby materializace/ztělesňování abjektovaného těla ale její teorie postihnout nedokáže. Vymezuje negaci, nikoli pozitivitu.

Butler tak na tomto místě nabízí především dekonstrukci materiality, potažmo dekonstrukci normy a naturalizovaného těla. Materializované tělo nemůže být myslitelné odděleně od materializace regulativní normy, která mu právě poskytuje materialitu. Pro Butler je příznačné uvažování o konstrukci jako o vzájemném působení více složek, nelze ji tedy redukovat ani na diskurz, ani na hmotu, jedná se o proces, který nemá ani začátek, ani konec a výsledek je mnohdy základem a základ výsledkem. Tento proces se ale neopakuje stále stejně, ale je nestabilní a otevřený změně i chybám. Stejně pak přistupuje k otázce genealogie hmoty – hmota není jen „trik“, ale vyznačuje se i materiální povahou. Co ale onen trik je, co je tím efektem, který se západní metafyzika naučila nazývat hmotou, je „efekt hranic, stálosti a povrchu.“ (Butler 1993: 9).

Spojování a občas i zaměňování pojmů „hmota, materialita a materializace“ záměrně upozorňuje na neoddělitelnost těchto složek, přesto je však místy matoucí. „Být materiální znamená materializovat se, kde princip materializace je přesně to, co je na těle důležité („matters“), jeho samotná srozumitelnost.“ (Butler 1993: 32) Jde o to, že při této argumentaci se aspekt hmoty může velice snadno vytratit. Butler pracuje s dvěma různými významy hmoty a materializace, kdy první význam znamená vzájemný konstitutivní proces a ten druhý konvenční pojetí hmoty s myšlenkou původnosti a ohraničení (to, co „matters“, co je srozumitelné). Tyto dva významy, jakkoli spolu na analytické i praktické rovině souvisí, ale nejsou totožné – respektive vzájemně konstituující prvek diskurzu a hmoty by se obešel i bez srozumitelnosti, bez efektu hranic a stability (ovšem už ne naopak). O tom ale Butler nehovoří. Hovoří pouze o materialitě (rovná se srozumitelnosti) a abjektu.

Nový materialismus

Východiska nového materialismu

Nový materialismus (či neo-materialismus) (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti) myšlenkově navazuje na materialismus marxistický, přesto časem získal svou svébytnou podobu. Přestože filozofie po roce 1968 byla stále loajální k marxistickému odkazu, bylo třeba současný materialismus redefinovat ve světle nových proudů myšlení, zvláště psychoanalýzy, stejně tak jako proměňujícího se kapitalismu. Materialismus tak dostal novou podobu, která byla ale pro vyvíjející se poststrukturalismus mnohdy banální a někteří (Barthes, Lacan) začali hovořit spíše o „materialitě znaku“. V polovině devadesátých let se staly rozdíly mezi různými poststrukturalistickými proudy ještě zřetelnější, navrch získala lingvistická větev navazující na psychoanalýzu a sémiotiku a dekonstruktivistický projekt intelektuálně ovládl Spojené státy a do určité míry tak vznikly dvě větve – poststrukturalistická zaměřená na jazyk v anglo-americkém prostředí (např. Butler) a kontinentální feminismus difference (např. Braidotti) či monistická politická ontologie. Proto bylo třeba jasněji odlišit pojmy a teoretické definice. Přidání předpony neo- či přívlastku nový odkazovalo k poststrukturalistickým základům a posunu od marxistického materialismu, zároveň bylo v tomto termínu i obsaženo odmítnutí lingvistického paradigmatu a koncentraci na konkrétní, přesto však komplexní materialitu těl v mocenských vztazích (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti).

Díky svému společnému poststrukturalistickému základu je ale jak pro lingvistickou větev, tak pro nový materialismus společná kritika západní metafyziky, tj. odmítání esencialismu, produktivní charakter moci, dekonstrukce dualit a univerzalizmu. Feministický nový materialismus však dává mnohem větší důraz na tělo a ztělesnění, inspiruje se situovanou epistemologií Donny Haraway, politikou lokace, standpoint theory a postmoderním feminismem (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti). Nachází inspiraci u alternativních ontologií Barucha Spinozy a nového vitalismu Gillesa Deleuze² (který sám ze Spinozy vycházel) (Coole, Frost: 2010).

Tak jako v materialismu, i v novém materialismu je zřetelné navázání na přírodní vědy. Ale zatímco materialisté jako Marx a Freud byli inspirováni newtonovskou fyzikou a jejím pojetím hmoty, nový materialismus sleduje zřetelnou proměnu paradigmatu v přírodních vědách, kde se hmota stala těžko postihnutelnou, na druhou stranu ale více komplexní. Newtonovská fyzika (příznačně ne nepodobná západní metafyzice), pojímá hmotu jako

² Gilles Deleuze představitel nového materialismu sice nebyl, ovšem jeho vliv byl na tento směr natolik velký, že právě seznámení se s jeho názory je pro pochopení této koncepce poměrně klíčové. Vzhledem k omezenému rozsahu se ale ve svém textu omezují na střípky z jeho teorie, protože širší postihnutí by vyžadovalo daleko více prostoru.

stabilní a ohraničenou, jejíž chování je předvídatelné, kontrolovatelné a replikovatelné, protože následuje fundamentální pohybové zákony. Naproti tomu Einsteinova teorie relativity ukázala, že hmotnost a energie se mohou vzájemně proměňovat a narušila tak ideu stabilní a pasivní hmoty. O hmotě se začalo přemýšlet na subatomární úrovni, díky čemuž se stala ještě méně uchopitelná a postřehnutelná (Coole, Frost: 2010). Zatímco lingvistický poststrukturalismus a především pak sociální konstruktivismus přírodní vědy buď nechávají stranou, či se zaměří na kritiku poznatků klasické fyziky a biologie, případně na kritiku vědy jako takové, čímž se zabývá například feministická epistemologie (např. Harding 2004, Hekman 1990, Martin 1991, Longino 1998), nový materialismus si všímá obratu v přírodních vědách od stabilní neměnné hmoty k hmotě aktivní a proměnlivé a především toho, že se v principu od poststrukturalistického myšlení neliší. Přírodní vědy totiž již nadále nepracují s představou neměnné esence, která vede k jasným kauzálním důsledkům, ale přírodní procesy jsou chápány jako nestabilní a proměnlivé, závislé na spojení s dalšími entitami. Jak tedy západní metafyzika byla (a dodnes například sociobiologie je) v určité koalici s newtonovskou fyzikou a klasickou biologií, tak je nový materialismus v koalici s kvantovou mechanikou a novou biologií (čemuž i napovídá časté zaměření feministických teoretiček, Haraway je bioložka a Barad fyzička).

Nový materialismus vs. jazyková větev poststrukturalismu

Na feminismus se z pozice nového materialismu snesla kritika, že se nezabývá biologií, materialitou ani tělem, naopak ho reprezentuje jistý anti-biologismus (což kritizuje např. Grosz 2004). Ahmed (2008) si ale všímá, že anti-biologismus feminismu a sociálních věd je do jisté míry předpokládaný, aniž by zohledňoval celkovou pestrost teorií, a vzpomíná jména jako Donna Haraway, Emily Martin či Sandra Harding. Nařčení z anti-biologismu je tak podle ní redukcionistické a nezakládá se na pravdě. Co měl ale většinou feminismus společný (výjimkou je například Ahmed zmiňovaná Donna Haraway, která by se ale dala řadit k novému materialismu) je pojmání biologie jako předmětu analýzy, nikoli jako jejího nástroje. Myšlenka anti-biologismu ve feministickém zkoumání je tak do značné míry oprávněná (i když jistě ne vyčerpávající).

Biologii naproti tomu využívá například Luciana Parisi (Parisi 2004 in Braidotti 2006a), která odmítá ideu subjektu, nahrazuje ji teorií radikální imanence³ Gillesa Deleuze a využívá posunu v biologii a genetice, který aplikuje na gender. Elizabeth Grosz nabízí pro změnu odlišné čtení Darwinovy evoluční teorie (Lišková 2005), tuto možnost naznačuje i Braidotti (2006a), když vychází z Deleuzova pojetí rhizomu⁴. Idea evoluce je tímto ne-deterministická, ne-lineární a ne-teleologická. Na ne-lineární biologii upozorňuje rovněž Hird (2004) a zmiňuje jména jako De Landa, Margulis, Sagan či Wilson. Tento posun v oblasti fyziky a biologie se může jevit inspirativní i pro feminismus, kdy se z těchto věd místo nepřítele stává užitečný spojenec. Zaobírání se a příklon k přírodním vědám ale není užitečný pouze v případě genderu, ale pomůže reagovat na současné etické a politické obavy, které vyvstávají se současným vědecko-technologickým vývojem, a může tak kriticky nahlédnout na otázku klimatických změn, globálního kapitálu a biotechnologického inženýrství, stejně tak jako na nové digitální a virtuální technologie. Naproti tomu lingvistická větev nedokáže adekvátně postihnout hmotu, materialitu ani současnou biopolitiku a globální politickou ekonomii (Coole, Frost 2010) – což s otázkou genderu konec konců rovněž úzce souvisí. Důležité je ale právě propojení s poststrukturalistickým myšlením, které vnáší do celé záležitosti prvek moci.

Ostře se do kritiky lingvistického myšlení pouští Karen Barad (2003), když říká, že „jazyku bylo uděleno příliš mnoho moci. Lingvistický obrat, sémiotický obrat, interpretativní obrat, kulturní obrat: zdá se, že každý obrat, každá ‚věc‘ – dokonce materialita – je obrácená do záležitosti jazyka či nějaké jiné formy kulturní reprezentace.“ (Barad 2003: 801), přičemž ale vychází z chybné premisy – „proč je jazyku a kultuře přiznána jejich vlastní agency a historicita, zatímco hmota je vyobrazena jako pasivní a neměnná, či při nejlepším podědí potenciál ke změně odvozenou od jazyka a kultury?“ (Barad 2003: 801).

Barad až příliš snadno zaměňuje sociální konstruktivismus s poststrukturalismem a nešetří ani Foucaulta s Butler, ale na příkladu Foucaultovy výpovědi či ještě zřetelněji na

³ Gilles Deleuze odmítá zaujatost transcendencí, která odkazuje k vnějšku, a naopak říká, že důležitá je imanentní povaha věcí – a tou je produkce, ale nikoli produkce něčeho někým, ale produkce samotná (Deleuze, Boyman 2001).

⁴ rhizomy jsou nahodilé multiplicity, dynamická a decentralizovaná spojení. Tvoří tak rozsáhlou síť navzájem rozvětvených uzlů, kde se mohou spojovat. Oproti stromovému pojetí stojícího na dualismech a binární logice a z toho pak vyplývající vertikalitě a linearitě, rhizom svou roztříštěnou povahou a absencí centra nevytváří hierarchické vazby. Vytváří mezidruhové a nahodilé vazby (multiplicity), bez jasné logiky a příčiny, bez začátku a bez konce. „Rhizom ustavičně utváří spojení mezi semiotickými pouty, organizací moci a okolím“ (Deleuze, Guattari 2005: 7). Je ve své povaze značně heterogenní, proměnlivý a nepředvídatelný, vytváří nejen spojení, ale rovněž rozpojení a narušení.

pojetí hmoty u Butler můžeme vidět, že tato kritika je (minimálně u nich dvou) neoprávněná. Jak se právě jejich teorie často využívají k sociologickému či feministickému výzkumu, je už věc jiná. Či ještě jinak – přestože oba dva nabízejí historicitu hmoty a těla, je otázkou, do jaké míry je toto pojetí hmoty jako navzájem se konstituující s diskurzem využitelné. Ano, diskurzivní je zároveň materiální a materiální je diskurzivní (jak podotýká Butler). Co to ale znamená? Není logické, že při analýze založené na dekonstrukci a odhalení skrytých mocenských vztahů (tak jak to dělá i Foucault v *Dějínách sexuality* nebo právě Butler v *Bodies that matter*) se hlavní pozornost upírá na diskurz a hmota se vytratí? Nebylo by občasné upozornění, že hmota a diskurz jsou navzájem konstitutivní, vlastně prázdným sdělením, které by možná uspokojilo některé kritiky, ale ve skutečnosti by vlastně neneslo žádnou užitečnou informaci? Jak zacházet s „hmotou“ ve výzkumu? Tyto otázky ponechám zatím otevřené, odpovědi se budu snažit formulovat v závěru. Zatím se jedná o vsuvku, která se snad aspoň částečně snaží objasnit, proč právě i Butler s Foucaultem tak snadno spadají do kritiky kvůli lingvistickému monismu. Není to ani tak jejich teoriemi, jako spíše využitím jejich teorií jako analytického nástroje.

Barad (2003), která je kromě filozofky vědy rovněž fyzičkou, nachází inspiraci u fyzika a filozofa Nielse Bohra a jeho pojetí epistemologie vycházející z kvantové teorie. Barad rozšířila Bohrovo především epistemologické pojetí o ontologickou složku založenou na intra-akcích. „Primární ontologické jednotky nejsou ‚věci‘, nýbrž fenomény (...), a primární sémantické jednotky nejsou slova, ale materiálně-diskurzivní praktiky, skrz které jsou konstituovány hranice.“ (Barad 2003: 818). „Agency“ je vzájemné proplétání fenoménů – není to tedy atribut, ale neustálá rekonfigurace světa, jeho dynamika.

Barad svůj celkový přístup nazvala agentním realismem a dále jej specifikuje takto: „diskurzivní praktiky jsou specifické materiální (re)konfigurace světa, skrz které se různě ustanovují lokální determinace hranic, vlastností a významů. To znamená, že diskurzivní praktiky jsou pokračujícími agentními intra-akcemi světa, skrz které se ustanovuje lokální determinace uvnitř produkovaných fenoménů.“ (Barad 2003: 821). Jinými slovy, intra-aktivita je vzájemná výměna a konstituování, skrze kterou fenomény získávají hranice, vlastnosti, význam a materialitu. Jedná se o proces, který odkazuje k neustálému stávání se⁵. Barad tak klade důraz na proces a hmota tím získává agency, není statická ani pasivní, jedná

⁵ Pojem stávání se pochází z filozofie Gillesa Deleuze a odkazuje na proces, který nemá začátek ani konec a odráží se v něm prvky dynamiky a aktivity. Je utvářeno rhizomatickým spojováním hnané pozitivní touhou. Neznamená to ovšem, že by tento pojem byl vyprázdňovaný, naopak, je imanentní, uskutečňovaný v materiálním světě (Colebrook 2002).

se o pokračující historicitu. „Hmota odkazuje k materialitě/materializaci fenoménu. (...) Materialita je diskurzivní, tak jako diskurzivní praktiky jsou už vždy materiální. (...) Nejsou vzájemně redukovatelné.“ (Barad 2003: 822). Intra-akce se ale nedají považovat za deterministické, protože agency nikdy není uzavřena, ale ani zcela otevřená, protože vedou k určitým exkluzím.

Až do teď tak její přístup nápadně připomíná to, co tvrdila Butler (přestože právě jí vyčítá, že tam tyto aspekty nemá). Přestože se tedy čtení Butler od Barad vyznačuje jistou nepozorností, v jiných ohledech je inspirativní. Barad především překročila antropocentrický náhled Butler (což je ale dáno i tím, že Butler se ve své analýze zaměřuje především na ustanovování hegemonné normy) a zdůraznila ontologickou rovinu. Právě překročením antropocentrického náhledu Barad rozšířila performativní teorii. Performativita se netýká pouze subjektu, ale rovněž vytváření těl, je na této úrovni teda shodná s materializací u Butler, jak sama Barad upozorňuje. Ovšem je zároveň důležité si uvědomit, že materializace je u Butler těsně spojená se srozumitelností, která odkazuje k hegemonné normě (především genderové) čímž opět dostává antropocentrický rozměr. Barad naproti tomu s tímto rozměrem srozumitelnosti nepracuje, což jí pomáhá definovat performativitu jako produkci jakéhokoli subjektu a těla, lidského (včetně toho abjektovaného) i nelidského.

V místech, kde hovoří Butler o materializaci, nový materialismus hovoří o ztělesnění. Ztělesnění se dá považovat za zhmotnělý typ paměti, jenž se neustále opakuje (Braidotti 2000), není redukovatelné ani na materiální složku, ani na diskurzivní, ale je dáno vzájemnými vztahy s ostatními (Dale 2005). Analogicky k Barad – tak jako hmota dostává své kontury a historicitu prostřednictvím intra-akcí, tělo dostává svou historicitu a hranice v procesu ztělesnění. Co je ovšem důležité, a co nový materialismus nejvíce vzdaluje Butler, je to, že v procesu ztělesnění lze zachytit nejen těla normální, ale i abjektovaná, a nejen lidská, ale i ne-lidská.

Coole a Frost (2010) rovněž upozorňují na posthumanistické chápání hmoty a těla v novém materialismu, zdůrazňují ale ještě překračování dualismu mezi hmotou živou a neživou. Jako inspirace slouží novému materialismu vitalistická koncepce Gillesa Deleuze, odmítá tak rozdělení na hmotu neživou, která patří do sféry fyziky, a organický systém, který je popsán biologií. Zdůrazňuje generativní schopnost uvnitř anorganické hmoty, která se tak od hmoty organické na ontologickém základu neliší. Jakkoli Butler nabízí překračování binarit i na ontologické úrovni (diskurz a hmota jsou navzájem konstituující), její pojetí je

mnohem více v rovině epistemologické, když provádí genealogii způsobů, jakými se dualita příroda vs. kultura (potažmo normální/nenormální, muž/žena...) vytvořila, jakými mechanismy je udržována a jak jsou tyto entity rozpoznávány. Právě dekonstrukce poznání přírody, těla a genderu jako přirozeného je její hlavním argumentem proti existenci této přirozenosti a neměnného jádra.

Představitelky a představitelé nového materialismu jsou rovněž seznámeni s kritikou západní metafyziky, konec konců poststrukturalistické základy mají s Butler společné. Jejich nejsilnějším argumentem proti existenci dualit je ale právě důraz na stejnou ontologickou povahu *všeho*. Ani jazyková větev poststrukturalismu, ani sociální konstruktivismus se pojmu „ontologie“ explicitně nevěnují. Snad je tomu tak proto, že ontologie ve světle západní metafyziky až příliš zavání esencialismem, který je chápán jako stabilní a neměnné jádro. Stejně tak jako nový materialismus ale čerpá z nové biologie, čerpá i z nového pojetí ontologie, tyto dvě oblasti znovu vrací do hry a využívá je k podpoře svých argumentů.

Přesto se v poststrukturalismu náznaky ontologie nalézt dají, a to především v psychoanalýze, z které z nemalé části vychází. Proti pojetí psychoanalýzy se ale nový materialismus ostře vymezuje. Braidotti (2006b) zmiňuje především Donnu Haraway a Gillesa Deleuze (s Félixem Guattarim napsal mimo jiné knihu nazvanou *Anti-Oedipus*, což je poněkud výmluvné). Haraway (2002) své vymezení se proti psychoanalýze formuluje už v Manifestu kyborgů, kde kyborga nabízí jako alternativu proti současnému patriarchálnímu kapitalismu. Kyborg je totiž nelegitimní potomek a jako takový nehledá jednotu, z které by vycházel, netrpí iluzí o návratu a může se zaměřit na touhu tvořit. Braidotti (2006 b) připouští, že psychoanalýza je dokonalou reflexí naší kultury a dominantních norem, ovšem už odmítá nevyhnutelnost tohoto systému. Problém psychoanalýzy tak není to, že popisuje současný systém, ale že ho pomáhá udržovat. „Stejně tak jako Deleuze, má i Haraway jen velmi malou trpělivost pro lingvistické paradigma, uvnitř kterého bylo konceptualizováno nevědomí s jeho vnitřními binaritami, ztotožněním touhy s nedostatkem/ztrátou, odsunu, kondenzací a exkluzí“ (Braidotti 2006 b: 201). Na jiném místě zmiňuje Braidotti (2006a) Butler⁶, když ji právě za využívání psychoanalýzy, která je založená na dívání se do minulosti, kritizuje. Obecně by se dalo říci, že nový materialismus kritizuje psychoanalýzu především proto, že je na rozdíl od ní zaměřen na produktivní touhu.

⁶ Butler (1993) věnuje v souvislosti s hmotou psychoanalýze několik částí, kde čerpá především z Lacana. Já toto pojetí ve svém textu ale kvůli omezenému rozsahu neproblematizuji.

Deleuze s Guattarim (2000) se radikálně vymezovali vůči psychoanalytickému předpokladu prvotní jednoty a představy „chybění“, odmítají tedy existence určité „psýché“, která je právě na jednotě a nedostatku založena. Deleuze se stavěl negativně k celku (byl naopak zaujatý diferencí a transformací), jsou to naopak části a jejich spojení, které by měly být v hledáčku analýzy. Místo konceptu psychoanalýza pak Deleuze s Guattarim přicházejí s konceptem vlastním, a to *schizoanalýzou* – prvotností částí a mobilních fragmentů. Místo pevné struktury předpokládají kreativní (tudíž nestabilní) potenciál spojení. Z těchto spojení pak vyvěrá touha. Ta nevzniká z nedostatku, touha není „vrátit se“ (ani není kam se vracet), ale naopak „jít kupředu“, má produktivní charakter, chce se pojit s dalšími touhami a tvořit.

Jak pro celý poststrukturalismus, tak i pro nový materialismus je zásadní konceptualizace moci, která je považována především za produktivní. Deleuze vychází z Foucaultova konceptu bio-moci, který dále rozšiřuje. Pojímá subjekt jako klastr komplexních a intenzivních sil, které vytvářejí asambláže – posun tkví v zapojení ne-lidského do těchto asambláží (Braidotti 2006a). Braidotti v rozhovoru s Butler (1994) zdůrazňuje nutnost tohoto konceptuálního posunu. Reaguje na nový věk transnacionálního posunu kapitálu a světovou migraci, rozvíjející se informační technologie či biotechnologie – materiální a symbolické podmínky jsou zcela provázány a svět, na který reagoval Foucault s pojetím bio-moci, se již radikálně změnil. Haraway (Braidotti 2006b) připomíná, že moc již není založena na normalizování heterogenity, ale spíše na tvoření sítí, komunikaci a rozličných propojováních. Zatímco moc ve Foucaultově pojetí znamená především produktivní moc diskurzu, potažmo moc v rámci mocenských vztahů, jako konkrétní případ můžeme uvést konstrukci sexuality (a v rámci toho sexuální identity) či (sebe)disciplinaci a zušlechťování těla, moc v pojetí Gillesa Deleuze se přesouvá na asambláže (výsledek propojování, který ale nikdy není stabilní). Imanentní součástí asambláží je jejich síla (sebe)produkce. Střet asambláže s externími částmi (s nimiž se asambláž setkává neustále v procesu stávání se) může zvýšit její kapacitu jednat, střet s jinými částmi naopak může její kapacitu omezit, či přímo ohrozit její existenci (Ruddick 2012, více o Deleuzově pojetí moci a srovnání s Foucaultem např. Bignall 2008). Taková moc je tedy ještě více rozptýlená a nepostřehnutelná.

Přínos teorie Butler tkví především v analýze mechanismů heterosexuální matice, která udržuje dva komplementární gendery, mechanismů, jakým se subjekty normalizují a v této normě udržují, stejně tak jakým způsobem jsou někteří z normy systematicky vylučováni. I v novém materialismu ale můžeme nalézt koncepci abjektu, která nabývá podoby „monster“. Přívlastek „monstrózní“ odkazuje k reprezentaci a diskurzům, které obklopují tělo

v postmoderním období. Znamená protipól ke konstrukci zdravého, čistého, slušného, heterosexuálního a zdravého těla (zkrátka těla hegemonního), který je symbolem post-industriální éry (Braidotti 2000). Zatímco pro Butler je abjekt důležitý především v závislosti konstituce normy a materializace, koncept monstra se snaží redefinovat pojetí difference a s tím i západní teorie subjektivity. „Zrůdné/mostrózní druhé se stává emblematické pro široké politické a teoretické snahy redefinovat lidskou subjektivitu daleko od neustálých logocentrických a rasistických způsobů uvažování charakteristických pro západní kulturu.“ (Braidotti 2000: 164).

Je důležité zbavit se pejorativního nádechu difference a snažit se s ní pozitivně pracovat. Redefinice difference ale nestojí pouze na změně jejího významu z negativního na pozitivní, díky čemuž nestojí na dominanci a exkluzi, neznamená „odlišné-od“, což implikuje „méně než“ (Braidotti 1994 in Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti), ale, v návaznosti na Deleuze, „difference implikuje diferenciaci uvnitř jednoho systému, kde odlišné části jsou provázané takovým způsobem, že nemohou být odlišně a separátně identifikovány.“ (Davis 2009: 76). Butler diferencii příliš nespécifikuje, zůstává tedy spíše u analýzy abjektu s jeho negativním vymezením. Ovšem analýzou její přístup končí, naznačené alternativy (např. v Gender Trouble) zůstávaly na půli cesty a dojem z nich byl spíš rozpačitý. Nový materialismus naproti tomu nabízí vedle analýzy rovněž aktivní projekt (o tom později dále v textu) a Braidotti (2000) si všímá, že dřívější abjekty a jejich těla se dostávají do mainstreamové kultury. Samozřejmě je spekulativní, do jaké míry je Braidotti zmiňovaná Madonna či Kate Moss alternativní a do jaké míry pouze nevytvářejí odlišnou (hegemonní?) normu, nicméně právě na jejich případu je zřetelná temporalita normy i abjektu, který minimálně v „přechodové fázi“ od abjektu k normě působí rozostření hranic.

Celý nový materialismus se vyznačuje posthumanistickým zaměřením, na základně jehož dochází nejen k redefinici hmoty, moci, difference (abjektu), ale rovněž k redefinici subjektu, který také získává posthumanistické rysy. Subjektivita je u Butler (stejně tak jako materialita) spojena se schopností jednat v rámci sociálního světa, je tak přímo navázána na rozpoznání a na vyloučení, kdy si někteří nemohou nárokovat status subjektu (Butler 1998). Pro Braidotti (2006a) je důležité, že subjekt je složen z externích sil, kam spadají i anorganické či technologické složky. Takový subjekt je orientovaný na venek, více spjatý se svým okolním prostředím. Toto uvědomění si smíšení s neživým má vést ke zvýšené odpovědnosti k ne-lidskému, kam spadá například životní prostředí či odpovědné zacházení s technologiemi a zvířaty.

Jak už jsem dříve naznačila, pro nový materialismus je kromě analýzy důležitý rovněž důraz na aktivní vytváření alternativ, vycházející z filozofie radikální imanence Gillesa Deleuze (2001). Filozofie by neměla být pouze reflexivní, ale především tvořivá a invenční, je třeba vyvinout adekvátní formy reprezentace a rezistence. Taková filozofie si nenárokuje patent na myšlení a zároveň se obejde bez představy a koncepce metafyziky (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti). Feministické myšlení v rámci nového materialismu tak v sobě přímo zahrnuje politický náboj, vedle analýzy a dekonstrukce nabízí konstrukci alternativ a neslouží tak pouze jako zdroj pro politickou akci (jako například kritika Butler či Foucaultova), ale přímo takovou politickou akcí samo je. „Feministické filozofky a filozofové směřují k posunu od lingvistického paradigmatu dekonstruktivní teorie a pracují místo toho na produkci robustních alternativ. Záležitost ztělesnění a odpovědnosti, pozicionality a lokace se staly více relevantní a více různorodé.“ (Dolphijn, van der Tuin 2012: interview s Braidotti: 25). Zároveň je ale nesmírně důležité si uvědomit nutnost omezení subjektu a neplést si různorodost či spojení s kyber-světlem s nihilismem na jedné straně a s nekontrolovatelným bujením na straně druhé. Diference a různorodost by měly být založeny na kvalitativní složce, nikoli kvantitativní. Braidotti (2006) nabízí ideu udržitelnosti, která je právě založená na posthumanistickém projektu zodpovědnosti k prostředí a odklání se od hyper-individualizmu.

Závěr

Mým záměrem bylo představit teorii nového materialismu na základě srovnání s Judith Butler, která v českém feministickém prostředí již značně zdomácněla a hojně se využívá k analýze. Otázkou ale je, zda je tento inspirační zdroj dostatečný, případně v jakých případech dostatečný je a kdy je dobré sáhnout i po něčem jiném. Tím samozřejmě nechci tvrdit, že Butler je v Česku jediným zdrojem, který slouží k analýze genderu a těla. Ale společně s Foucaultem zůstává častým zdrojem v rámci poststrukturalismu, který umožňuje dekonstruktivní čtení a zpochybňování zdánlivých daností, jenž udržují normativitu genderu, těla a sexuality, a zůstává tak pro feminismus velmi užitečným nástrojem.

Proč ale zakomponovat do analýzy aspekt hmoty? V čem může být nový materialismus inspirativní? Možná není na škodu se zamyslet, proč je Butler kritizovaná za to, že vše redukuje na diskurz. Tato kritika pramení z nepozorného čtení – ale je tomu tak proto, že Butler soustředí svou pozornost především na materialitu jako srozumitelnost, potažmo ustavování norem, a hmota se tak snadno ztratí (což ale samozřejmě není omluva

nepozorného čtení). Právě v analýzách genderu a těla vycházejících z Butler se ale aspekt hmoty často vytratí zcela. Může tak snadno vzniknout dojem, že realita je diskurzivně zkonstruovaná, že vše je diskurzivní (či sociální – i když takto by to Butler nenazvala) konstrukt. Tím se poskytuje diskurzu a jazyku nemístná moc konstruovat, jak upozorňuje Barad. Ze zapojení hmoty do procesu konstrukce plynou omezení, která jsou ale důležitá – uvědomění si nejen limitů diskurzu, který nebude plně zasazen do sociálního prostředí, ale uvědomění si i limitů analýzy, která s takovým pojetím diskurzu pracuje.

Samotný přístup Butler má ale samozřejmě svá veliká pozitiva – jedná se o analýzu moci a způsobů, jakými se ustanovuje a udržuje norma, mechanismů, které mají vylučovací účinky, a systému, na kterém režim genderu, sexuality a pohlaví funguje. Na druhé straně právě proto, že se jedná o genealogii současného systému, je tímto systémem rovněž omezená – nevyvíjí nový způsob přemýšlení, pouze dekonstruuje přemýšlení staré (což jistě není málo, slouží jako inspirační zdroj pro akce jako je queer či genderfuck). Nový materialismus se naopak po vzoru deleuzovské filozofie pouští do aktivního projektu, kde redefinuje pojmy (diference, abjekt, ontologie, hranice), a tento způsob nabourání myšlení západní metafyziky je ve svých účincích možná přínosnější, než samotná dekonstrukce, a umožňuje překračovat tyto hranice jak na úrovni teorie, tak na úrovni analýzy. Jedná se především o argument o stejné ontologické povaze hmoty a diskurzu a tím o zakomponování ne-lidského a ne-živého jako důležité konstitutivní složky, která otvírá prostor pro analýzu technologií a jejich provázanosti s globálním kapitálem i s těly, čímž se zároveň může překlenout antropocentrismus.

Co se týče analýzy lidského těla a genderu, na což se feminismus logicky značně soustředí, přístup nového materialismu umožňuje analýzu abjektovaného těla – jak může tento konstitutivní vnějšek, který znamená „nevyslovitelný, nežitelný, neschopný narace, který zajišťuje, a tudíž selhává v zajištění samotných hranic materiality“ (Butler 1993: 188), přesto získat svou naraci, svou materialitu, svou historicitu, zkušenost a své hranice. A jak může abjekt, právě proto, že jeho proces materializace mnohdy není neviditelný (např. právě při spojení s technologií), nabourat představu o vrozených a konstantních hranicích těla a hmoty. Díky svým společným základům ale Butler nestojí s novým materialismem v takové kontradici, jak by se mohlo na první pohled zdát. Proto může být účinné oba přístupy kombinovat, což je právě nejzřetelnější na abjektovaném těle – díky Butler můžeme provést analýzu, proč je toto tělo abjektem. S využitím nového materialismu pak můžeme provést analýzu tělesnosti a subjektivity takového těla.

Literatura:

Barad, K. 2003. „Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter.“ *Signs*, Vol 28, No. 3: 801-831.

Bignall, S. n.d. *Postcolonial agency and poststructuralist thought: Deleuze and Foucault on desire and power*. Routledge. [online]. [cit. 10. 5. 2013]. Dostupné z:<
http://ura.unisa.edu.au:80/R/?func=dbin-jump-full&object_id=62780 >

Butler, J. 1998. „Náhodnost' základov: feminismus a problém ‚postmodernismu‘“. *Aspekt*, č. 1: 39-47.

Butler, J. 1993. *Bodies that matter: on the discursive limits of sex*. New York: Routledge.

Braidotti, R., J. Butler. 1994. Feminism by Any Other Name. Interview. [online]. [cit. 4. 3. 2012]. Dostupné z:< <http://ebookbrowse.com/butler-and-braidotti-interview-feminism-by-any-other-name1-pdf-d337919898> >

Braidotti, R. 2000. „Teratologies“. Pp. 157-172 in C. Colebrook, I. Buchanan. *Deleuze and feminist theory*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Braidotti, K. 2006a. „Affirming the Affirmative: On Nomadic Affectivity“. *Rhizomes 11/12*. [online]. [cit. 4. 2. 2012]. Dostupné z:< <http://www.rhizomes.net/issue11/braidotti.html> >

Braidotti, R. 2006b. „Posthuman, All Too Human.“ *Theory, Culture & Society*. Vol. 23, No. 7-8: 197-208.

Coole, D. H., S. 2010. *New materialisms: ontology, agency, and politics*. Durham [NC]: Duke University Press.

Dale, K. 2009. *Building a Social Materiality: Spatial and Embodied Politics in Organizational Control*. [online]. [cit. 16. 3. 2012]. Dostupné z:<
<http://dx.doi.org/10.1177/1350508405055940> >

Deleuze, G., A. Boyman. 2001. *Pure immanence: essays on a life*. New York: Zone Books.

Deleuze, G., F. Guattari 2000. *Anti-Oedipus. Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Deleuze, G., F. Guattari 2005. *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Derrida, J. 1997. *Of grammatology*. Baltimore [u.a.]: Johns Hopkins University Press.

Dolphijn, R., I. van der Tuin. 2012. *New materialism interviews & cartographies*. Ann Arbor: Open Humanities Press.

Foucault, M. 1994. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Foucault, M. 2002.

Grosz, E. A. 2004. *The nick of time: politics, evolution, and the untimely*. Durham: Duke University Press

Haraway, D. 2002. „Manifest kyborgů: věda, technologie a socialistický feminismus ke konci dvacátého století“ *Sociální studia*. č. 7: 51-58.

Harding, S. 2004. „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is 'Strong Objectivity'?“ Pp. 127-140. in S. Harding (ed.) *The Feminist Standpoint Theory Reader*. New York: Routledge

Hekman, S. J. 1990. *Gender and Knowledge. Elements of a Postmodern Feminism*. Cambirdge: Polity Press.

Hird, M. J. 2004. „Naturally Queer.“ *Feminist Theory*. Vol. 5, No.1: 85-89.

Lišková K. 2005. „Nalézání spojenců na nečekaných místech. Elizabeth Grosz přepisuje binarismus příroda vs. kultura.“ *Sociální studia*, č. 12: 145-151.

Longino, H. 1998. „Hodnoty a objektivita.“ *Aspekt*, č. 1: 86-95.

Martin, E. 1991. „The Egg and the Sperm: How Science Has constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles.“ *Signs Journal of Women in Culture and Society*, Vol. 16, No. 3: 485-501.

Ruddick, S. 2012. „Power and the problem of composition.“ *Dialogues in Human Geography*. Vol. 2, No. 2: 207-211

Williams, J. 2005. *Understanding poststructuralism*. Chesham, Bucks: Acumen Pub.